

JUNI 2011

Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

Midsommartest

anordnas av

Kumla-Hallsbergs hembygdsförening

— vid —

Pukestugan, Sannahed

Midsommarafton fred. d. 23 juni kl. **6** em.

Hälsningsanförande av föreningens ordf. prosten C. HÄGER, Kumla

Fosterländskt tal av kontraktsprost C. Lönroth, Örebro

Uppläsn. på Närkesmål av godsäg. Gillis Coyet

MUSIK AV SCOUTERNAS MUSIKKAR

Servering av kaffe och läskedrycker

Inträde 50 öre, barn 25 öre.

Trevlig sommar!

ArkivCentrum gör så mycket mer än förvarar arkiv från civilsamhällets föreningar och företag. Vi har också ett ansvar att tillgängliggöra materialet och att lyfta fram okänd eller glömd historia från vår region.

Vi anser dessutom att vår verksamhet kan utvecklas och växa genom samverkan. Vi kommer i höst att arbeta med två projekt tillsammans med Örebro läns museum, Regionbibliotek Örebro-Västmanland och Örebro läns hembygdsförbund. Det ena, som nämns på annan plats i tidningen, handlar om att ta tillvara sagor och sägner från vår region och som riskerar att falla i glömska. Vi är många

som är uppväxta med dem, men som inte fört berättartraditionen vidare till våra barn.

Det andra projektet, en industrihistorisk safari, ska lyfta fram de industrier och arbetsplatser som var en del av människors vardag en gång i tiden. Ibland är det enda som återstår några husgrunder eller gruvhål, men genom det här projektet vill vi påminna om andra tider och berätta historierna om människorna som hade sin utkomst där. Med en karta i handen eller i mobiltelefonen hoppas vi att platserna så småningom blir utflyktsmål och berättelserna blir levande för den nutida besökaren.

ArkivCentrums personal önskar er alla en trevlig sommar!

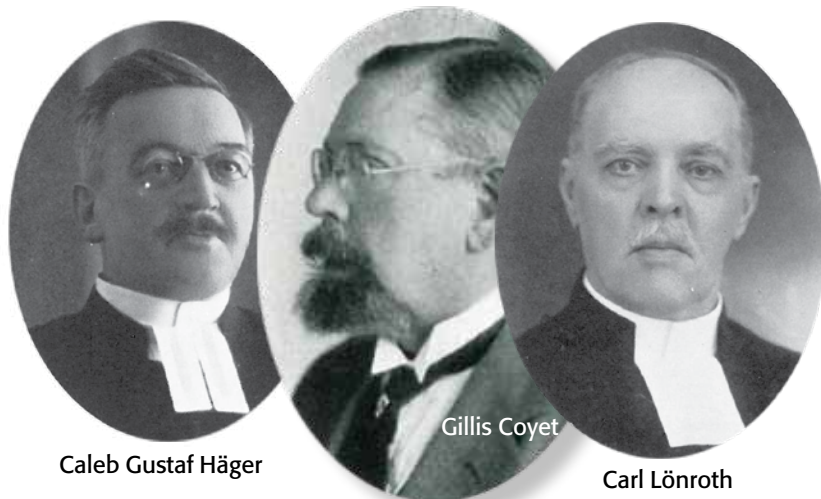
Yvonne Bergman
Arkivchef

Bevara omvalsmaterial!

Vi har just varit med om en historisk händelse i Örebro. Vi har haft ett omval där endast ett valdistrikt deltagit. Mycket av det valmaterial som framställts har därför en mer utpräglad lokal anknytning än vanligt.

Vi på ArkivCentrum uppmanar därför alla partier att samla och bevara ett arkivexemplar av allt det material som just ert parti har framställt. Tex affischer, flygblad mm. Ni är välkomna att komma och lämna in detta material till oss så bevarar vi detta för framtiden!

UR ÖREBRO LÄN I PORTRÄTT OCH BILD, 1934.

Caleb Gustaf Häger

Gillis Coyet

Carl Lönroth

Omslaget: Affisch med inbjudan till midsommarfirande vid Sannahed 1933 (ur ArkivCentrums affischsamling). Talare var Gillis Coyet (1875–1936), godsägare på Årila gård i Sköllersta, Caleb Gustaf Häger (1867–1941), kontraktsprost i Kumla och Carl Lönroth (1866–1941) med motsvarade ställning i Örebro.

Prosten Lönroth höll ett hembygdsbetonat och fosterländskt tal, i vilket han liknade hembygden och dess natur och kultur vid »en underbar, gripande bok med en bildskrift tillgänglig och förståelig av alla, som ha ögon att se med».

Festen vid Pukestugan besöktes av uppskattningsvis 700 personer.

Välkomna som nya medlemmar!

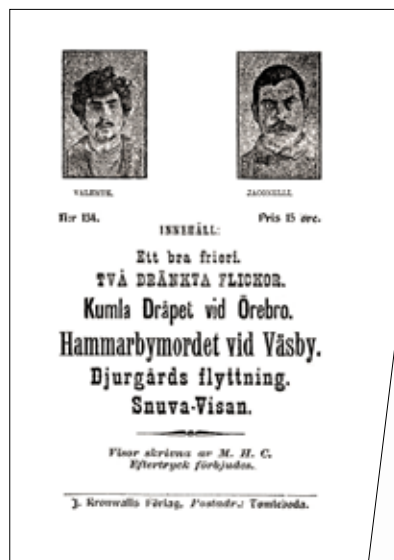
Rädda Barnens lokalförening i Sydnärke
IF Start (Örebro)
Örebro kvartettsällskap
Kils hembygdsförening
Stora Mellösa socialdemokratiska förening
Östernärkes socialdemokratiska kvinnoklubb
Föreningen Folkets hus i Axberg
PRO Kultur (Örebro)
AF-veteranerna (Örebro)
MicroData (Örebro)
KFUK-KFUM Örebro Värmlands scoutdistrikt
Örebro bilkår
Bifrost. Logen nr 2 Eyrabro-Havamal (Örebro)
Amatörteatersamverkan Örebro län

Sannahed, det stället är känt från ort till ort ...

»Sannahed, det stället är känt från ort till ort«. Med de orden inleds ett av två skillingtryck om ett på sin tid omtalat mord vid Sannahed utanför Kumla. Visorna ingår i Arkiv-Centrums kuriosasamlingar och skildrar ett våldsdåd för 98 år sedan, som väckte stor uppmärksamhet på sin tid och ledde till en riksomfattande debatt om ungdomens fördärv och rusdrycksbegär.

■■■ Skillingtryck, som gavs ut fram till 1920-talet, var ett sätt att sprida visor, gärna om dagsaktuella och bloddrypande händelser, till en bred allmänhet. Beteckningen skillingtryck härstammar från början av 1800-talet och kommer sig av att de ursprungligen såldes för en skilling. Texterna var tänkta att sjungas till redan kända melodier. Exempel på bekanta skillingtryck är »Elvira Madigan«, »Lejonbruden« och »Alpens ros«.

Redan samma år som våldsdådet vid Sannahed begicks skildrades det i »Kumla Dråpet vid Örebro« av signaturen MHC, utgiven av JKronwalls Förlag i Tomtebodas tillsammans med bland annat en visa om det bekanta Hammarbymordet vid

Väsby, där två italienska gård-farihandlare och musikanter åtalades, men frikändes.

Resehandlanden Axel Kjellstrand (1864–1936) gav på eget förlag i Göteborg ut »Fem vackra sånger«, av vilka den tredje heter »Mordet vid Sannahed« och skildrar »Söndagen den 19 Augusti 1913, då 23-åriga lärarinnan Signe Larsson överfölls, dödades och skändades av 17-åriga Erhard Karlson-Albinson och 19-åriga Elis Emanuel Wallin«. Nu var det dock inte den 19:e, utan natten till den 16 augusti som då 24-åriga Signe Maria Larsson från Blacksta bragtes om livet vid Sannahed. Texten är tänkt att sjungas till melodin »I låga ryttartorpet«.

Bo E I Fransson

I låga ryttartorpet

Mordet vid Sannahed.

Mell.: I låga ryttartorpet.
Sannahed, det stället är känt från ort till ort, det namnet låter fridfullt — men därifrån är sport, den allra gråfata handling, som vi är man vet, som överträffar alla till barbariskhet.

Allt är så tyst och stilla, när kvällen träder in.
Och alla gå till hvila med ett försiktigt sin.
Om en vill jag dock slunga, som vi den hvitan fick,
den unga Signe Larsson då emot döden gick.

Det är väl hemskt att höra hur detta sig tilldrog,
Att det var ivemse ynglingar, som hennes lif borttog,
de kommo ifrån Hålsberg, där de ett ras ha fått,
en liten stund därefter blif detta mord begått.

I skymningen på kvällen, just månen skall gå opp,
då höres dessa sälar till Signe ropa stopp.
Och återvändanden stiger då ned i deras själ
och hvissar till dem sakt: vi flickan slå föll.

Liksom det vilda lejon det rusar på sitt rof,
när det af hunger pågas och törstar efter blod,
så rusar äfven dessa med djurisk blodtörst på
det unga, sköna offret att lustan släcka fö.

Och brottet nu de börja med svordomar och slag,
och svårt det blir för flickan, hon börjar allt bli svag,
ty stenar i en näsduk begagnades att slå
i arma offrets hufvud, tills att hon knäp kan stå.

Och liksom skadad dulva hon flyr från vägen upp,
in i sin släktingas trädgård, men där så ger hon upp
sitt unga lif för bofvens slag tillt vid en blomstergrupp.
Och bofven lustan släcker på hennes döda kropp.

Nu ligger hon så stilla och svegt i blodig skrud
bland gröna träd och blommor, hon re'n är himlens brud.
Och anden re'n är flyktad, den stannat har hos Gud,
hos honom har och stridit för hedern alla bud.

Och mördarne de vandra nu hemåt sina till
med om i sin hjärta och hufvan i sin själ.
I ångslans kval för brottet, som de på kvällen gjort,
ty innan det var morgon, så var det vida sport.

TVå blodigt par förledar en släkt i bitter sorg,
men torke lären, lider, ty Gud han är vår borg.
En broder, fyra systrar också i skärar står
vid släktas systrar Signes så tillt redde här.

Men den som har sålt rusdryck och blott dessa två,
de borde äfven ansvar vid domstol ständas fö.
Och akta er för rusdryck, ni ynglingar och män,
ty den har öppnat längtet för många anal dem.

A. Kjellstrand.
Eftertryck och omarbetning utgittes af Tryckhuset.
Sveriges.

Verkligheten bakom dikten: **L**ustmordet vid Sannahed

FOTO: BO E I FRANSSON.

Här, i trädgården till häradsdomare A G Anderssons gård i södra Sanna, våldtogs och mördades 24-åriga Signe Larsson en augustinatt 1913.

Söndagen den 16 augusti 1913 påträffades 24-åriga Signe Larsson från Blacksta död och våldtagen i häradsdomare A G Anderssons trädgård i Sannahed. Kläderna var rivna i trasor och hon bar strypmärken på halsen och hade sår över vänstra ögat och näsroten. Förövarna visade sig vara två ynglingar, 17 och 18 år gamla – smidesarbetaren Erhard Karlsson-Albinsson från Kumla och skofabriksarbetaren Elis Wallin från Örebro. De dömdes i november samma år av Kumla, Grimstens och Hardemo häradsrätt: Wallin till döden, medan Albinsson, som var för ung för dödsstraff, fick 10 års straffarbete.

■■■ Signe Larsson studerade till skolkökslärarinna vid Nordenstamska hushållsskolan i Hudiksvall. Hon hade en termin kvar och skulle ha återvänt till skolan efter helgen. Hon hade tillbringat sommarlovet i föräldrahemmet i Blacksta och hade på lördagskvällen besökt en kusin i Samsala. Hon begav sig hemåt på cykel, men hejdades på landsvägen från Hallsberg vid den s k Trumslagarbacken av de berusade arbetarna Wallin och Albinsson. De hade festat tillsammans med tre andra karlar i Hallsberg och sedan rusiga och stödda mot varandra börjat vandra mot Kumla. Konversationen dem emellan hade i huvudsak handlat om »fruntimmer». Mitt för gamla husarlägret vid

Sannahed föll Albinsson omkull och blev liggande i dikesrenen.

Efter tio minuter, en kvart upptäckte de en cyklist som närmade sig, 24-åriga Signe Larsson. Albinsson rusade vrålande upp på landsvägen och grep tag i styret till hennes cykel så att hon föll omkull. Förövarna hjälptes åt att släpa henne av vägen i jämnhöjd med en hindervall intill exercisfältet. Kvinnan skrek högljutt och ropade på hjälp. Wallin höll för hennes mun och Albinsson slet i hennes kläder. Hon tilldelades samtidigt knytnävsslag i ansiktet. Signe var emellertid stark och kraftigt byggd och lyckades slita sig loss och sprang upp på vägen. Hon hanns emellertid upp och en brottningskamp uppstod.

Ännu en gång lyckades den nu

FOTO: KNUB BRYDOLF, KUMLA.

Ovan: Häradshövding A G Andersson, till vars gård i Sanna Signe Larsson (t h) flydde i hopp om att undkomma sina förövare.

utmattade Signe Larsson rycka sig lös och tog sig över vägen och långsamt och med svårighet upp för grusbanken på östra sidan om landsvägen i riktning mot häradsdomare A G Anderssons gård. Ånyo hanns hon upp av sina förövare och föll omkull under ett fruktträd. Hon var då så andfädd att hon inte fått fram ett ljud och inte heller haft kraft att sätta sig till motvärn. Hon våldtogs därefter av först Albinsson och sedan Wallin. Båda hade hållit för hennes mun och strupe. Efteråt hade Wallin sett blod flyta ur kvinnans näsa och mun. Hon låg alldeles stilla med ögonlocken slutna.

Efter dådet hade de båda begett sig till Gröna stugan, en numera riven serveringslokal bortom officersmässen. Där ska Wallin till Albinsson bland annat ha sagt: »Jag tror bestämt hon blev död.»

De båda hade på landsvägen från Sannahed till Hallsberg mött en slaktare, som till polisen kunde lämna utförliga signalement på de misstänkta. Albinsson greps vid tvåtiden på måndagsef-

termiddagen på en vind i Yxhult och Wallin en timme senare i sin bostad på Köpmangatan i Örebro.

Wallin förhördes på poliskontoret i Hallsberg, men mitt under förhöret lyckades det honom att kasta sig på dörren och försvinna ut i mörkret. Först vid 4-tiden på morgonen kunde han åter gripas, gående på järnvägsbanan mellan Adolfsberg och Örebro.

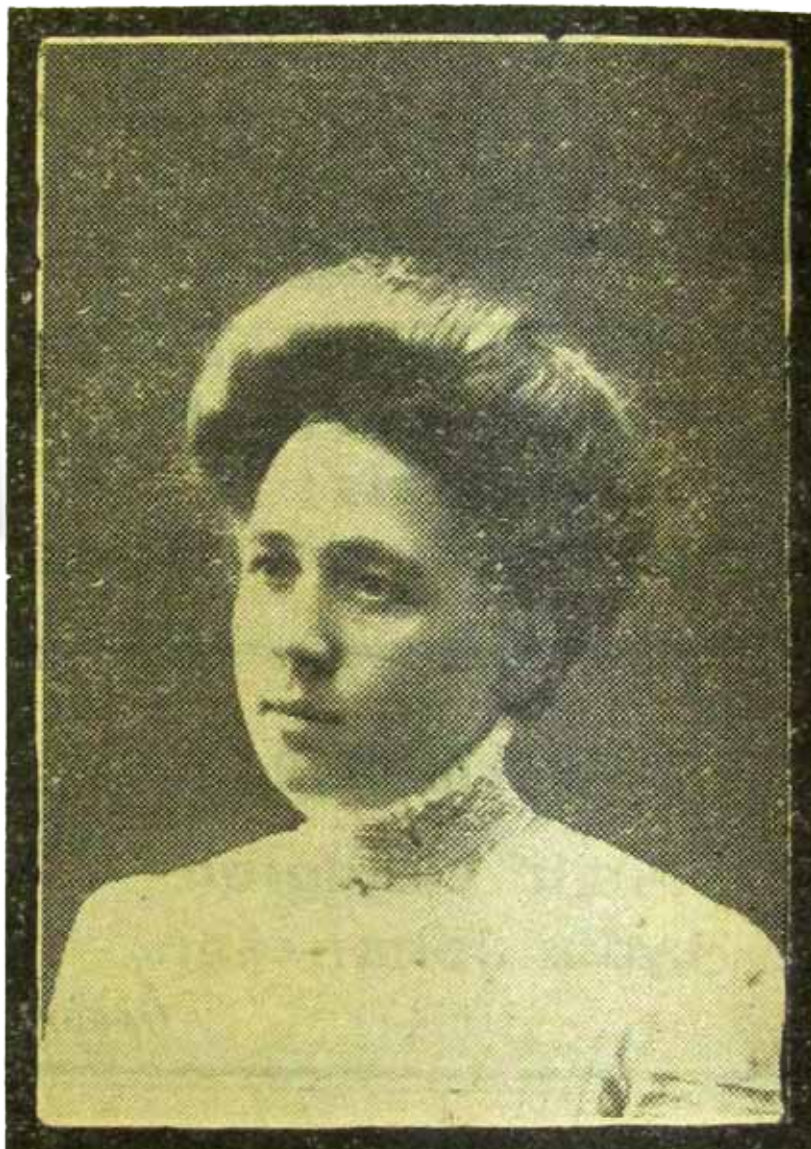
Dömd till döden

När domarna avkunnades i häradsrätten föreföll förövarna tämligen oberörda. Wallin lämnade rättsalen med sedvanligt

böjt huvud, medan Albinsson enligt samtida tidningsreferat »med samma oberörda utseende som vanligt utan att söka dölja blicken gick ut, med en vårdslös gest av handen kastande hårluggen över pannan bakåt».

Elis Wallins dödsdom underställdes Svea hovrätt, som emellertid den 7 januari 1914 fastställde Kumla, Grimstens och Hardemo tingslags häradsrätts dom. Wallin kom in med en nådeansökan som av Högsta domstolen den 17 mars omvandlade dödsstraffet till livstids straffarbete.

I sin nådeansökan undertecknad den 24 januari 1914 anhöll

UR NERIKES ALLEHANDA 1913-08-18.

Elis Wallin »i underdånighet, om jag av nåd och barmhärtighet kan få försona allt med livstids straffarbete, så att jag kan få tid att börja ett bättre liv, än vad jag hitills gjort. Och jag erkänner av hela mitt hjärta inför både Gud och människor, att jag har burit mig så illa åt så att ej annat straff än döden borde följa, och om ej nedsättning kan värkställas, så försonar jag det gerna med mitt eget liv.«

Gärningsmännen till mordet vid Sannahed 1913, den då 17-årige Erhard Karlsson-Albinsson och 18-årige Elis Wallin, hade båda vuxit upp under knappa omständigheter.

Albinsson var son till en stenarbetare och hans hustru i Yxhult. Han hade haft anställning som dräng innan han fick arbete på Örebro träförädlingsfabrik

och därefter hos smidesfabrikören Erik Lindell, där han hade varit anställd en vecka innan dådet. Både hans far och morfar var begivna på starka drycker.

Elis Wallins far var grovarbetare. Självt hade han varit anställd på skofabriken Victoria och därefter på Edlings skofabrik. Vid 15 års ålder kom han till skeppsgossekåren i Karlskrona och gick, efter två år där, till sjöss, men kom hem igen våren 1913. Han hade tidigare dömts till två månaders villkorligt straffarbete för stöld. Fadern var alkoholiserad och hade lämnat hemmet året innan och sedan aldrig hörts av.

Wallin fördes till Långholmens centralfängelse i Stockholm den 1 april 1914. Där satt han fängslad till 1919, då han transporterades till S:ta Gertruds mentalsjukhus

Handlingar ur Högsta domstolens dossier rörande mordet på Signe Larsson vid Sannhed 1913 och den därpå utfärdade dödsdomen mot Elis Wallin.

i Västervik efter att ha diagnostiserats som sinnessjuk. 1932 valde han själv att avsluta sitt liv, nästan på dagen 19 år efter mordet och våldtäkten vid Sannahed.

Erhard Albinsson avtjänade sitt straff på Långholmen. Han frisläpptes 1923, levde ända in på 1980-talet och dog i Stockholm under nytt namn.

Bo E I Fransson

Medskyldiga: avkristningen, one-step och sexuell förkunnelse

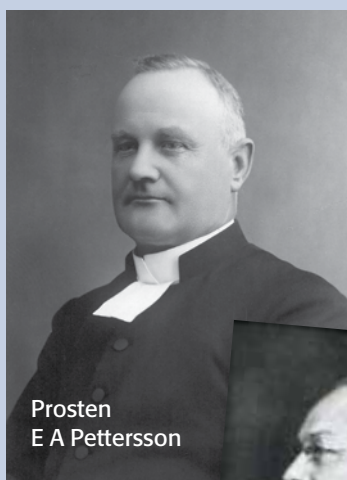
Våldsdådet vid Sannahed väckte stor uppmärksamhet och förstämning i Kumlabygden. I tidningarnas insändare benämndes det inträffade som »yttringar av det djupast tänkbara förfall». »Äro rusdryckerna den huvudsakliga orsaken?» Den nutida ungdomens kurtiser och därmed sammanhängande slippriga språk chockerade läsarna: »Vad skall det bli utav en ungdom som kan öppet och ogenerat avhandla sådana saker?»

■■■ Kontraktsprost Erik Adolf Pettersson lade skulden på avkristningen och bristande auktoritetstro under sitt grifftet i samband med Signe Larssons begravning på Kumla kyrkogård. »Nutidsmänniskan, kulturmänniskan [vill] icke gärna höra talas om djävulen och hans välde. Genom materialismen och den kalla intellektualismen utgå hemliga makter, som värka i det fördolda, nedrivande och förstörande i fråga om kristen tro och världsåskådning.» Den unga, oerfarna, kritiklösa ungdomen »ryckes med av tidsströmmarna in i de förfärande virvlarna, där så mången piskas sönder snart sagt till både själ och kropp och blir

ett vrak på levnadens hav till och med vid början av färden.»

Kontraktsprosten fortsatte: »Mången ung människa[,] manlig och kvinnlig[,] framträder i livet på ett sådant sätt och under sådana former, att man där finner olydnad, trots, högmod, förakt för och förtrampande av all slags auktoritet i överordnade.»

Smutsliteraturen får också ta en del av ansvaret, ansåg prästen i sitt tal: »Den usla litteratur, vilken med välvilliga händer lämnas den unga och bjudes honom att läsa, lägger särskilt

Prosten
E A Pettersson

an på att väcka lidelserna till liv.» Kommer därtill människor i deras väg som gjort

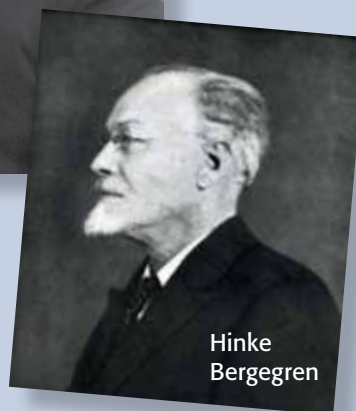
till sin livsuppgift att undergräva och förhåna kristen tro, »att bespotta himlens och jordens Herre och Gud», ja då mottar skaror av unga människor under applåder och bifallsrop »gif-tet i sina själar och förvandlas till uppenbara syndens och fördärvets människor». »Med rusdryckerna såsom tändande bryter under stundom vulkanen sitt stängsel och därefter framspru-

tas en ström av andlig ruttenhet så fasansvärd, att människor till och med få släppa till sitt eget liv för dess utbrott.»

I Nerikes Allehanda fördelades skulden mellan Hinke Bergegren (politisk agitator som bland annat kämpade för rätten att använda preventivmedel och för detta dömdes till ett kortare fängelsestraff), socialistisk uppfostran, Folkets parklivet och den nya dansen one-step!

Dagen efter begravningen trängdes 1 500 människor på ett opinionsmöte i Kumla kyrka, där prosten Pettersson särskilt pekade ut den ungsocialistiska tidningen Brand och den dåtida pornografiska tidskriften Skallran som bidragande orsak till mordet vid Sannahed.

Hinke Bergegren var ytterligare apostroferad efter ett före-

Hinke
Bergegren

drag i Hallsbergs Folkets hus, en knapp månad efter dådet, över ämnet »Var har vi våldtäktsmännen – bland de unga arbetarna eller bland överklassens fina herrar?» Detta föranledde direktör Theodor Holmberg från Tärna att

i Hallsbergs missionshus dagen efter peka ut Hinke Bergegren genom sin sexuella förkunnelse som delaktig – om än inte juridiskt – i Kumladådet.

Bo E I Fransson

Rosa, Blomma, Hjärta – kossor och andra husdjur i Tiveden

UR HASSELFORS BRUKS ARKIV.

Folkskollärare August Aulin kunde den 16 juli 1914 rapportera till »Bruksdisponenten m. m. H. Herr C. Sahlin» efter fullgjort uppdrag, nämligen att tillsammans med jägmästare Carl Tham ha kartlagt Tivedsbygdens kor, hästar, oxar och tjurar, och noterat deras namn. I Laxå bruks arkiv finns folkskollärarens rapport och husdjurens namn bevarade åt eftervärlden.

■ ■ ■ Rosa, Blomma, Krona, Stjärna, Hjärta och Svana. Där har ni de flitigast använda namnen på kossorna i Tiveden för knappt 100 år sedan. Oxarna hette i många fall Kron, tjurarna Olle (därav uttrycket »mota Olle i grind«), hästarna Freja och kattorna Lisa, men det skilde sig något från socken till socken. I Askersund hette korna företrädesvis Blomma och i Finnerödja och Ramundeboda Rosa.

Andra vanliga konamn: Blomstra, Brunetta, Docka, Fröjda, Fröken, Gulla, Gullros, Kulla, Lilja, Linda, Maja, Majros, Rölla, Sara, Silka och Sköna. Vanligtvis ärvde kvigkalvarna sitt namn ef-

ter mamma, men namnet kunde också avslöja kornas karaktärsdrag. Men en ko utan eget namn var lika otänkbart som en människa utan namn.

Men all namngivning gjordes inte traditionellt eller slentrianmässigt. På Åsen i Snavlunda hette sålunda tjuren Gulle Janne, i Bäckén i Ramundeboda var hästen döpt till Grogg och på Backens gård i Finnerödja hette pålarna Nordström, Bilen, Blixt och Dunder, och tjuren gick under det imposanta namnet Bismarck, efter den tyske järnkanslern. En av katterna i Gummetorp i Ramundeboda socken hade fått namnet Måns Lindborg och på Bomberget hette han Pelle Jöns.

Det förefaller ha varit ont om hundar i bygderna, om man ska tro den här kartläggningen. En enda hund är i vilket fall som helst namngiven. I Baggetorp i Ramundeboda fanns den, och han hette naturligtvis Karo.

Efter att ha finkammat Laxå och Stora Lassåna bruks sju skogsvaktaredistrikt på husdjursnamn kunde folkskollärare Aulin från 167 gårdar redovisa sammanlagt 1 040 namn, varav 853 namn på

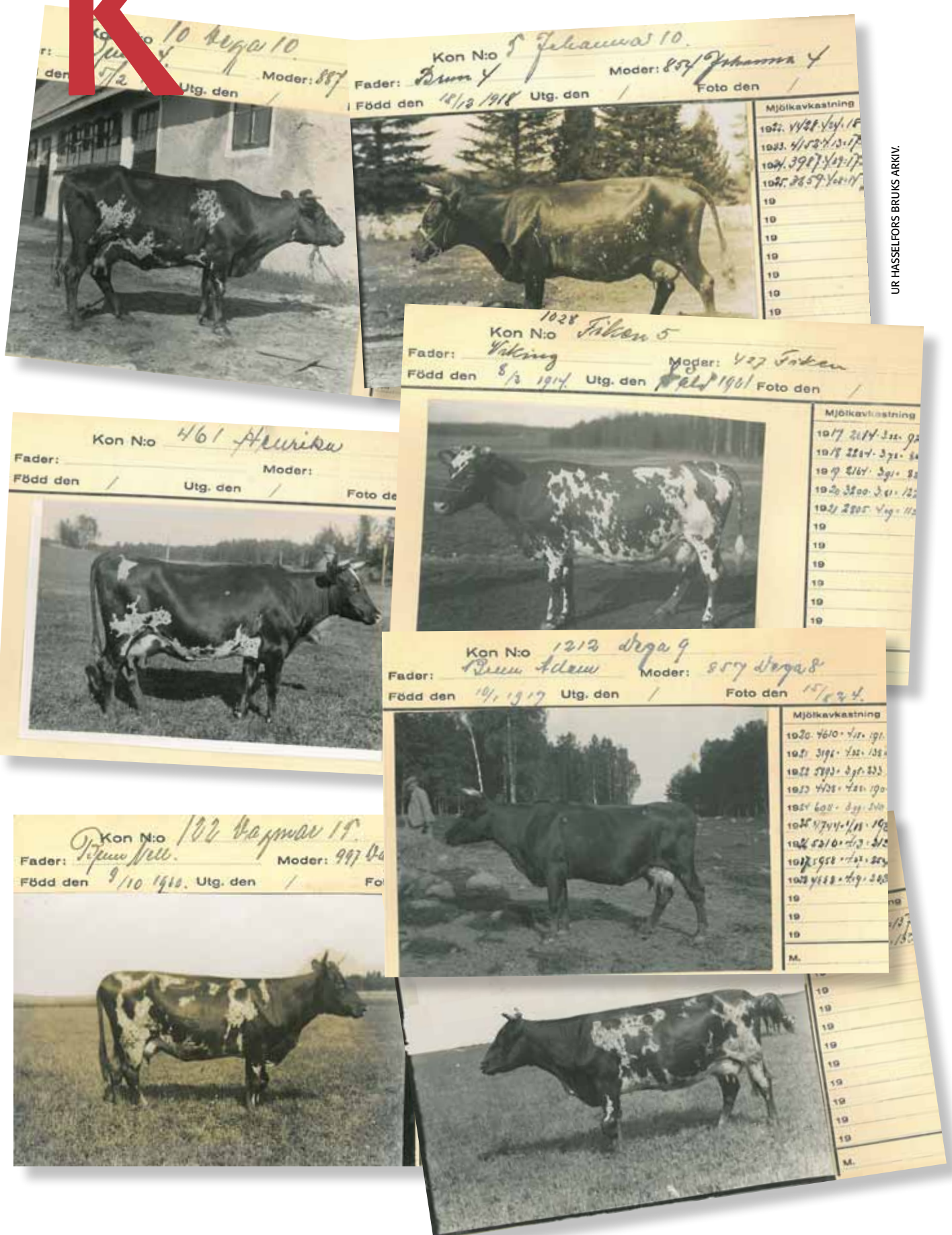
kor.

Uppdragsgivaren, Carl Sahlin, var till vardags chef för Laxåverken, en industrikoncern som då bestod av 117 000 tunnland skog, 5 masugnar, 3 lancashirebruk, 1 valsverk, 1 cellulosafabrik, ett par sågverk och ett hyvleri samt flera lantegendomar. När koncernen, som omfattade Laxå Bruk, Aspa och Olshammars Bruk, Bångbro Rörverk och delar i Örebro Pappersbruk, 1917 såldes till Vargögruppen betingade den ett för tiden ett mycket ansenligt pris av 19 miljoner kronor, varvid är att märka, att Bångbroverken, representerande ett värde av 4–5 miljoner kronor, undantagits.

Carl Sahlin var mycket intresserad av bygdens kultur och historia. Han grundade Laxå bruksmuseum, där han samlade kulturföremål från Tivedsbygden. Han satte folkskollärare, läroverkslärare och präster i arbete med att samla in anteckningar om skrock och folktro, seder och bruk, sägner och berättelser, data om växter och djurliv, person- och brukshistoria.

Bo E I Fransson

Kor, kor, kor – alla dessa kor ...

Sagan om käringen som förviste braxen ur Laxsjön

ArkivCentrum har tillsammans med Örebro läns museum, Länsbiblioteket och Hembygdsförbundet startat ett projekt som syftar till att samla in gamla sagor och sägner runt om i länet. Resultatet av detta kommer framledes att presenteras i bokform. Ur Laxå Bruks arkiv har vi hittat historien om varför det inte finns braxen i Laxsjön. Följande är nedtecknat av folkskolläraren August Aulin i september 1914 efter en berättelse av Th. Gustafsson i Skarbyholm och nämndeman Larsson i Kringsjötorp:

■■■ »Baggevikens i Vestra Laxsjön skjuter in på norra Moss-
torps ägor. Vid vikens strand lig-

ger en sjö-
bod, som
tillhör nämnda
gård. Här synes ännu

tydligt en stugutomt från fordom. I den stugan, som här hade stått, bodde för mycket länge sedan en gammal gumma, hvilken var känd där i trakten, för att kunna mera än andra människor. denna gumma har med trolldom bortvisat braxen ur Laxsjön. Sagan härom, allmän i bygden, lyder:

Förr i tiden var Laxsjön rik på en den aldrig präktigaste braxen. En käring, som bodde i sin stuga vid Baggevikens gick en gång ned till stranden, för att hämta vatten i sitt ämbar. Väl hemkommen med vattnet, fann hon detsamma fyllt med braxenflor. Hon kunde alltså ej använda det förore-

nade vattnet. Käringen blef 'arg'. I sin vrede tog hon ett ris hvarmed hon piskade en bland de fiskar, som vågat odugliggöra hennes vatten. Därpå utsläppte hon den agade braxen i sjön under besvärjelser och befallning att draga så långt därifrån, den gette, och att medtaga alla sina kamrater. Följden härav blef den att all sjöns braxen strax tågade genom Laxån ned till Toften. Stimmen voro vid vandrigen så mäktiga att desamma vid passerandet af 'Röforsen' och de andra bruken i ån, för tillfället, afstannade verkens gång. Toften är än idag känd för sin utmärkta braxen.»

Andreas Jeppsson

Apropå **hårdare tag** i skolan ...

Henry Åberg (1916–1997), revyförfattare och annonschef på Örebro-Kuriren, berättar i sina efterlämnade minnesanteckningar om de uppfostringsmetoder som tillämpades på hans barndoms skolor i Örebro:

■■■ »Min lärare på Vasaskolan hette Julius Norelius, men kallades för Lyktstolpen, då han var omkring två meter lång. För oss småbarn var han som en jätte och han använde ofta rottingen. Det var skrämmande.

I min klass på Engelbrektskolan förekom dagligen luggning,

örfilar och på onsdagar, på lästimmen, fick någon som under veckan gjort små hyss, så att han fått fem streck, ligga med rumpan bar över en stol och då och då fick ett rapp på stjärten av rottingen. Det blev röda strimmor på rumpan.

Det fanns sadister i lärarkåren och barnen var lovliga offer. En lärare kallades Bulldoggen, en annan Gråben, och sådana namn fick man inte utan orsak.

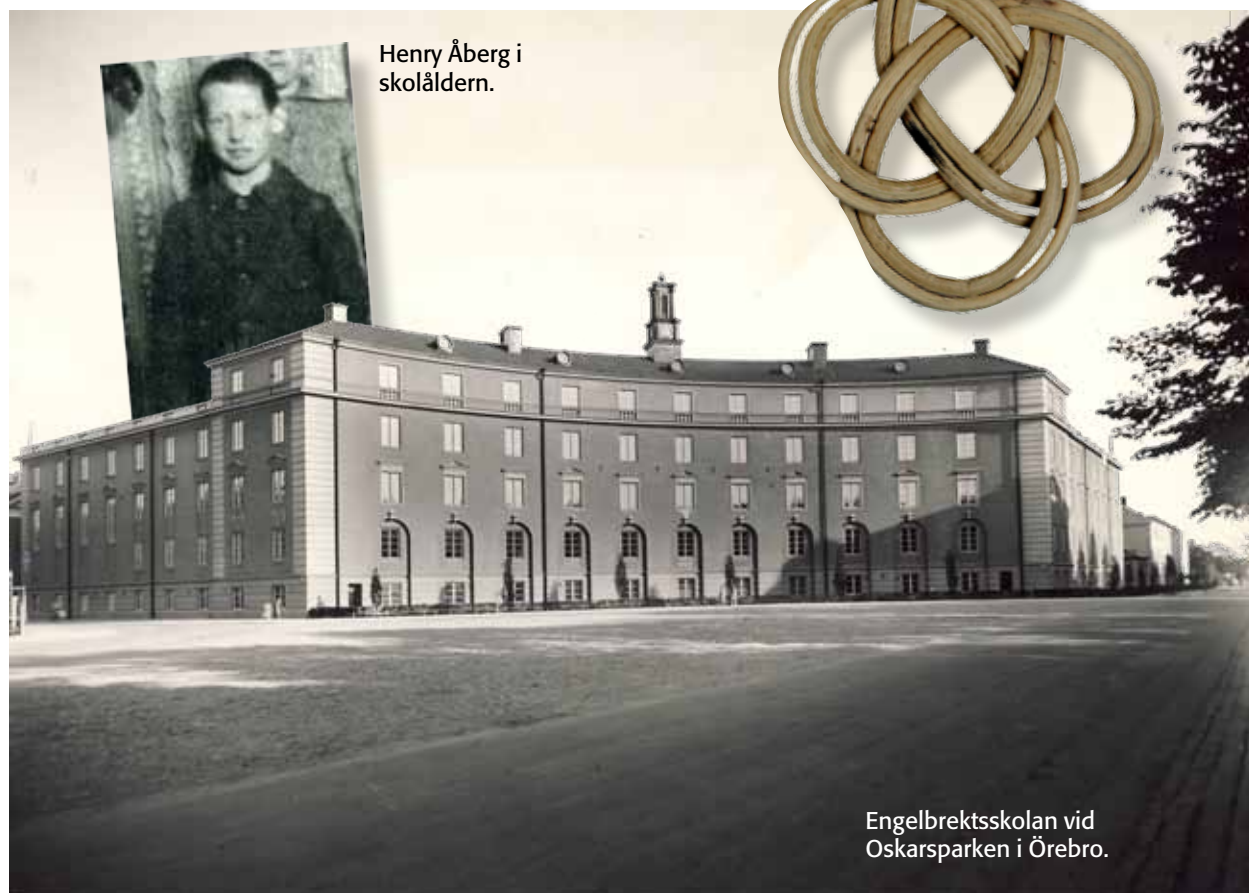
Så gick det till i min skola för inte så länge sedan.

Min bror Torsten hade bättre tur. Hans lärare hette Kuhlin och skulle aldrig kunna tänka sig att slå

små barn. I stället hände det att han någon gång bjöd klassen på wienerbröd.

Jag tror att det var en bättre metod att fostra barn.»

Bo E I Fransson

Henry Åberg i skolåldern.

Engelbrektskolan vid Oskarsparken i Örebro.

Palme in på bara skinnet – i Sällskapet Sju lögare

Under sin tid på Örebro-Kuriren grundade den badintresserade personalen på annonsavdelningen ett sällskap som döptes till Sju lögare.

■■■ Sällskapet bildades samtidigt som Gustavsviksbadet invigdes 1963. Badandet har numera i princip upphört. De sista åren avnjöts bastubaden på Hagabadet.

Hedersledamot i sällskapet var Olof Palme. Förr riksdagsmannen Helge Hagberg, i lögar-sammanhang benämnd Haqwin Högsäte, hade som dåvarande partiombudsman vid ett tillfälle i partiordförandens program lagt

in ett besök i bastun på varmbadhuset i Örebro och därmed invigt honom i Sällskapet Sju lögares gemenskap.

Henry Åberg, en av de sju ursprungliga lögarna (Munvige John Den Gamble), hade, när han tecknade ner sina minnen, en vision:

»Som sann lögare ser jag en framtidsvision där livet på institutioner och vårdanstalter kommer att cirkulera kring en playa med en 35-gradig bassäng, med slutande kanter och konstgjorde solar samt en barservering med hamburgare och Coca-Cola.

Så kommer det att se ut om 50

år om utvecklingen fortsätter som den börjat. Då blir livet värt att leva även inom åldringsvården och även anhöriga kommer att strömma till.

Om jag vore boss för äldreomsorgen skulle jag redan nu ställa in siktet på en sådan utveckling, för den kommer, var så säker. Sätt ett gäng kreativa förmågor på ett sådant projekt, i stället för att som nu hitta på en massa djävelstyg för de arbetslösa. Vi är ett rikt land så vi har råd att bygga playor.»

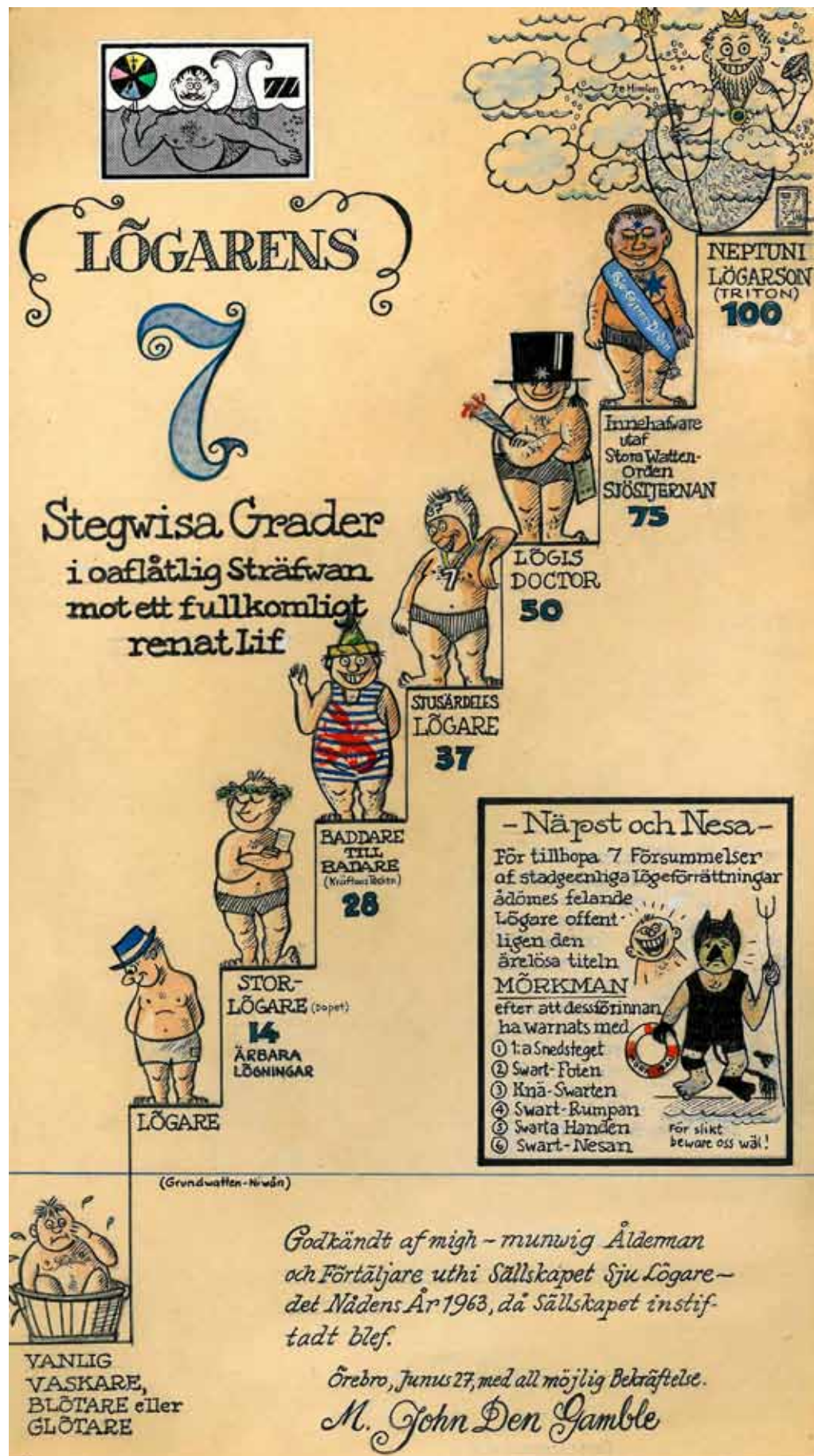
Han börjar bli sannspådd. Nyligen invigdes Bovieran i Karlslund i Örebro, ett 50-plusboende med inglasad trädgård med stän-

T h: Sällskapet Sju lögare blev nästan som en orden, med grader och utmärkelser, men från den skämtsamma sidan. T v: Sällskapet i varmbadhuset i Örebro. Övre raden fr v Hans Ahlqvist, Karl-Lennart Karlsson, Olof Palme, Björn Tall. Nedre raden fr v Lars Eklund, Erik Jämtvall och Henry Åberg. Lögarbröderna Björn Svallin och Helge Hagberg saknas på bilden.

digt medelhavsklimat, palmer, olivträd och vinrankor. I Laxå har de demenssjuka på Solhöjden fått ett söderhavsrums med sand, värme, sandstrand och havsbrus.

Nu är det bara poolerna med det 35-gradiga vatten som fattas.

Bo E I Fransson

Ett monument med anor

Jonas Wenströms monument utanför Rudbecksskolan i Örebro.

FOTO: HÅKAN HENRIKSSON.

Till Örebro ingenjörsklubbss möte under Hindersmässan 1918 hade brukspatron Thore Lindberg på Dalkarlsbyttan inkommit med ett erbjudande om att donera 10 000 kronor till klubben såsom en grundplåt till ett monument i Örebro över ingenjören och uppfinnaren Jonas Wenström. Den storslagna gåvan togs välvilligt emot av ingenjörsklubben och man började genast planera för monumentets förverkligande. En kommitté tillsattes den 16 februari 1918 bestående av ingenjör Carl Engelbrektson, ingenjör Ernst Hammarström, kapten Knut Hållén, rektor Vilhelm Abenius och landshövding Karl J Bergström som kommitténs ordförande.

■■■ Kommittén kunde i september 1918 lägga fram ett förslag

om att inbjuda till en pristävlan om monumentets utförande. Man förordade att monumentet skulle uppföras vid Tekniska Elementarskolans huvudfasad, då den bäst lämpade platsen vid Örebro kvarn ännu inte var tillgänglig på grund av att den planerade rivningen av kvarnen ännu inte hade genomförts. Monumentet skulle vidare skänkas till Örebro stad med rätt för staden att senare flytta detsamma till kvarnplatsen.

Ingenjörsklubbens medlemmar anmodades att inkomma med tävlingsförslag men kommittén gavs också rätt att anmoda ett antal utomstående arkitekter och skulptörer om att inkomma med förslag. Senast den 15 december 1918 skulle förslaget ha inkommit till kommittén. Vid hindersmässosammankomsten 1919 kunde man så ställa ut de två inkomna tävlingsförslagen i Stora

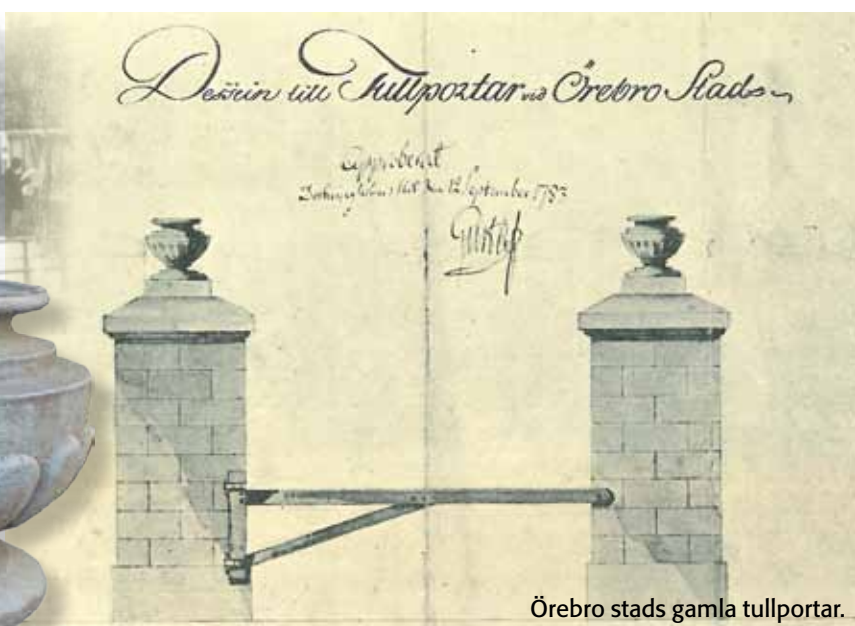
Hotellets salong. Det vinnande förslaget var betitlat Apollo och utfört av den då ännu ganska okände skulptören Ivar Johnsson (1885–1970). Senare har han utfört en lång rad välkända offentliga verk såsom Vegamonumentet i Stockholm (1930), Kvinna vid havet på Sjömanstornet i Göteborg (1934), Tycho Brahestatyn på Ven (1946) och Fredsgudinnan i Karlstad (1955).

Det visade sig att det vinnande förslaget skulle kosta mer än den redan skänkta summan varför brukspatron Lindberg i oktober 1919 anmälde att han var villig att donera ytterligare 8 500 kr till minnesvården över ingenjör Jonas Wenström och arbetet kunde nu sättas igång.

Monumentet utfördes i ekebergsmarmor och skulptören Ivar Johnsson utförde själv den konstnärliga delen av arbetet medan övriga stenhuggeriarbeten och

Tullurnorna
på plats
utanför
Örebro
Teater ca
1900.

Örebro stads gamla tullportar.

trappstensanordningen av granit utfördes av stenhuggarfirman Gilljam & Palm i Värtan och K Joh Olssons stenhuggeri i Örebro.

Urnor med historia

Själva grunden utfördes av Örebro stads byggnadskontor och planteringarna av stadsträdgårdsmästaren. På sidorna av monumentet placerades två urnor av gjutjärn som hade skänkts av Örebro Teater AB. Dessa urnor hade tidigare under ett halvsekel varit placerade vid entrén till teaterkaféet och senare Nerikes Allehandas kontor i teaterhusets östra flygel mot Storgatan. Sannolikt hade de placerats där under 1860- eller 70-talet. Deras historia är dock betydligt äldre än så. De hade nämligen tidigare stått vid Örebro stads östra tullport!

År 1784 fick Örebro stad nya tullportar i norr och söder. Dessa uppfördes på entreprenad av handlanden Wernberg till en kostnad av 140 riksdaler specie. Enligt den av kung Gustav III godkända ritningen från 1783 skulle portarna ha pelare av hug-

gen sten av samma höjd som den 3,85 meter långa tullbommen av järn. Pelarna hade en kvadratisk bas med ca 1,2 meter långa sidor och upptill var de prydda med varsin urna av gjutjärn.

Urnorna som placerades vid Jonas Wenströms monument 1921 är identiska med dem som man kan se på ritningen av tullporten från 1783. Men nu ska alltså dessa urnor ha stått vid den östra tullulen och den ska ha uppförts efter samma ritning, men några år senare när tullen flyttades från korsningen av Kungsgatan och Engelbrektsgatan till Engelbrektsgatan 40 där dåvarande Skebäcksvägen började. Pelarna ska här ha blivit uppförda i granit med huggna infasningar vid fogarna.

Bernhard Forssell skriver 1912 att den östra tullen stod kvar långt in på 1850-talet och att »*det för den tidens pojkar blef på grund af dessa urhålkningar vid fogarna möjligt och äfven var ett ogement nöje att klättra upp för dessa pelare och vid behof gömma sig i järnurnorna.*«

Monumentet invigs

Monumentet stod färdigt till sommaren 1921 och invigdes tisdagen den 7 juni av landshövding Karl J Bergström. Minnetalet hölls av Örebro ingenjörsklubbns ordförande Johannes von Sydow som med detta överlämnade monumentet till Örebro stad. Stadsfullmäktiges ordförande Johan Lundmark tackade för den storslagna gåvan. Dagens firande avslutades med en festmiddag på Frimurarelogens högtidssal.

Men vem var då Jonas Wenström som förärades detta monument? I boken »Historiens 100 viktigaste svenskar«, som gavs ut häromåret, rankas han som nr 36. Wenström räknas också som en av de stora svenska uppfinnarna. Han var en banbrytare inom elektrotekniken och har kallats den svenska starkströmsteknikens fader. I dag är han kanske mest ihågkommen som den som lyckades lösa problemet med att transportera energi över stora avstånd. Hans lösning var ett trefasystem som först kom att tillämpas år 1893 vid Hällsjöns kraftstation i södra Dalarna. Kraftverket

Örebro kvarn ca 1880.

Jonas Wenström

FOTO: TEKNISKA MUSEET, STOCKHOLM.

kunde överföra 300 hk över en sträcka på 12 km till Grängsbergs gruvfält. Detta var början på den svenska industrins elektrifiering och en viktig förutsättning för omvandlingen av Sverige till en industriell stormakt.

Men varför finns ett monument över denne framstående uppfinnare i Örebro?

Jonas Wenström föddes den 4 augusti 1855 i Hällefors där fadern Wilhelm Wenström var bruksbyggmästare 1854–56. Familjen Wenström bodde sedan i ett drygt decennium i Finspång och Stockholm tills de 1868 kom till Ekeby bruk i Fellingsbro. Wilhelm var en mycket anlitad ingenjör och byggmästare vid Bergslagens bruk och gruvor. Mest känd är han kanske för den så kallade Wenströmska turbinen som vann stora framgångar vid denna tid.

Flytten till Örebro

Familjen flyttade till Örebro 1870 där Wilhelm öppnade en framgångsrik ingenjörbyrå. Jonas hade dock kommit till Örebro redan på hösten 1868 när han började på Karolinska högre elementarläroverket. Pappa Wilhelm var bruksförvaltare vid Edsvalla bruk i Värmland under

åren 1872–75, men därefter blev han och familjen återigen bosatta i Örebro. Där hade Wilhelm köpt Choisie-området som han lät stycka upp till en villastadsdel. Familjen Wenström bodde i det gamla trähuset längst ut på udden där man idag hittar grosshandlare Herbert Israelssons vita villa från 1920-talet.

Wilhelm blev i Örebro ofta anlitad i diverse kommunala uppdrag och bland annat ledamot av Örebro stadsfullmäktige 1879–82. Han var också utställningskommissarie vid den stora Industri- och hemslöjdsutställningen sommaren 1883. Hans alternativa stadsplan för Örebro från 1878 visade också på att han hade storslagna visioner för staden Örebro. Bland annat föreslog han att man istället för den föreslagna kanalen skulle bygga en spårväg för hästkraft från Skebäck med utgreningar till stadens olika delar.

Efter examen från Karolinska högre elementarläroverket på våren 1875 fortsatte Jonas studierna vid Uppsala och Kristiania universitet. Efter avlagd filosofisk examen i naturvetenskapliga ämnen i Kristiania återvände han till Örebro 1880. Här fortsatte han sina experiment inom skilda

tekniska områden, men kanske främst inom elektrotekniken. Redan under studietiden hade han påbörjat utarbetandet av en ny slags dynamomaskin, och den idén tog han åter upp efter en studieresa till Paris 1881. I Örebro fick han finansiellt stöd för att praktiskt kunna förverkliga sina idéer av ingenjör G A Engelbrektson. Han fick också tillgång till dennes reparationsverkstad vid Örebro kvarn där han i början av augusti 1882 kunde förevisa en helt ny dynamomaskin av egen konstruktion. Som ett något udda arbetsmaterial hade han bland annat använt sig av takplåt från det gamla Bromsiska huset.

Wenströms dynamo

Jonas fick patent på denna dynamomaskin i november 1882 men överlät exploateringsrätten till grosshandlare Ludvig Fredholm i Stockholm som i januari 1883 bildade Elektriska Aktiebolaget. Där blev Jonas teknisk rådgivare och den yngre brodern Göran Wenström blev överingenjör och verkstadschef. Företagets verkstad förlades till Arboga, där Göran Wenström också bosatte sig. Jonas Wenström blev dock tills

vidare kvar i Örebro.

Elektriska Aktiebolaget ombildades 1890 genom sammanslagning med Wenströms & Granströms Elektriska Kraftbolag till Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget eller ASEA. Jonas blev där anställd som chefsingenjör och brodern Göran blev dess förste VD.

Det var också inom Elektriska AB och senare ASEA som Jonas Wenströms uppfinningar framförallt kom att förverkligas och vidareutvecklas, däribland trefasssystemet. Jonas Wenström fick dock själv aldrig uppleva invigningen av Hällsjöns vattenkraftstation den 18 december 1893. Han hade nämligen blivit förkyld i Falun och åkt hem till Västerås där han avled i lungkatarr den 21 december.

Jonas hade tillsammans med fadern Wilhelm och flera yngre syskon lämnat Choisie i Örebro och flyttat till Västerås 1892. Modern Maria von Zweigbergk hade dött i Örebro 1889. Wilhelm flyttade till Stockholm 1895 men dog under ett besök hos en dotter i Kristiania år 1901.

Jonas Wenström har hedrats med gator i Västerås, Stockholm och Finspång, men ännu ej i Örebro där han alltså var verksam under större delen av sitt blott 38-åriga liv. I Örebro finns dock monumentet från 1921, men placeringen av monumentet vid stadens Tekniska gymnasium är alltså en kompromiss på grund av att den bäst lämpade platsen vid kvarnen inte var tillgänglig vid monumentets uppförande. Men nu kanske det är dags att placera monumentet där det en gång var tänkt? Örebro kvarn revs redan 1926 och sedan ett antal år är Rudbecksskolan inte längre ett tekniskt gymnasium varvid den

Jonas Wenströms minne

Sten restes. Vittrade runor berätta
mångenstädes om slikt att hugfästa mans bragd,
Åren virvla som snö, än tunga, än lätta,
snart över mans minne är frostiga drivan lagd.

Sten restes. Vittna den skall: Ej förgäten
vart i tidens buller den tanke ditt snille tänkt.
Kraft tände du. Lättare vordo fjäten
sedan på framstegsvägen genom gåvan du skänkt.

Sten restes. Minnet av vängode vännen
träder klarare fram för vänners blick i dag:
stilla, försynt, behjärtad, en man bland männen,
tålig i livets ve till ditt sista andetag.

Hägn gav hemmet, där Choisie-uddens alar
ännu gröna stå vid sin vattenspeglade strand,
Sylvia sjöng i susande sommarsalar
och den sångens skönhet talte du om ibland.

Gamla kvarnens verkstad på minnen ruvar:
Venströms dynamo där fick sin gestaltning en gång.
Tystnat ha svarv och fil, ingen mejsel skruvar,
men vi höra dem dock i minnenas minnessång.

Sten restes. Här genom åren han stånde
Jonas Venström till hågkomst, hans gärning till ärestod.
Vittne om möda och seger han bära mände
och om mannen som kämpade kampen, manlig och god.

L.R. [Levi Rickson, skriven till invigningen av monumentet 1921]

sista anledningen till att man en gång valde att placera monumentet vid denna plats bortfallit.

En placering vid kvarndammen skulle dels ge monumentet en mer framskjuten plats och dels även markera den plats där Sveriges elektrotekniska vagga stod. De gamla gjutjärnsurnorna med sitt ursprung från 1700-talet kunde också platsa väl invid slottet.

Håkan Henriksson

**ArkivCentrum
Örebro län**

Nikolaigatan 3 • 702 10 ÖREBRO
Tfn 019-611 29 00 (även texttfn)
Fax 019-611 81 20
E-post: arkivcentrum@arkivcentrum.se
Internet: www.arkivcentrum.se

Öppet måndag-fredag kl 08.30-17.00
(lunchstängt kl 12.00-13.00)
samt sista lördagen i månaden (aug-maj)
kl 10.00-14.00. Kvällsöppet tisdagar
kl 17.00-20.00 (aug-maj).

Aktstycket Redaktör och ansvarig utgivare:
Bo E I Fransson

Ur arkivets dolda vrår

Burk från Örebro kexfabrik och stans till Örebro Mariekex.

Skor och Mäster Master-figur från S A Wennerlunds skofabrik.

Tidningsmannen Johan Saxon-Lindströms efterlämnade fiol.

Kyrkohandbok från 1852 med broderat omslag av sedermera prostinnan Carolina von Heideken som fästmögåva.

Inte bara papper ...

I arkivets depåer finns inte bara pappersburen information från gången tid. Hyllorna gömmer också föremål av de mest skilda slag, somligt minst lika spännande som de nedskrivna berättelserna.

Myosotis arvensis (Åkerförgätmigej) ur Lars Romells herbarium.

Skrin i form av en bok ur Strängnäs stifts arkiv med bl a en prästkappa och en prästkraze av silver.

FOTO: CARL MAGNUS LINDGREN.

Brevhuvuden berättar: Industri AB Viking

Industri AB Viking var verksam i Örebro under 1900-talets första hälft (1907–61) och producerade skokräm, lädersmörjor och ugnssvärta. Under flera år (1918–51) hade företaget också ett glasbruk i Skebäck, där man tillverkade glasburkar till skokräm.

■■■ Företaget hade under flera år välgjorda brevhuvudsillustrationer, vilkavisade byggnader som företaget huserade i.

De två äldsta brevhuvudena är från 1910-talets första hälft och visar en hörnbyggnad vid Karlslundsgatan 10–Ringgatan 16, där man fanns under denna tid.

Brevhuvuden från 1920–50-talen finns i olika varianter, men med liknande illustrationer, nämligen av fastigheten Hagagatan 7 och glasbruket i Skebäck. Det låg strax nordost om Slussen.

De byggnader som syns på

illustrationerna finns kvar än i dag, med undantag av glasbruket i Skebäck, som är rivet sedan länge.

Carl Magnus Lindgren

Brevhuvud med Industri AB Vikings byggnad på Hagagatan 7 (då och i dag) samt det numera rivna glasbruket i Skebäck.

FOTO: CARL MAGNUS LINDGREN.

B-Post

Avsändare:
ArkivCentrum Örebro län
Nikolaigatan 3
702 10 ÖREBRO

FOTO: BO E I FRANSSON

Bruksförvaltare C A Muhrs skåp

PÅ ARKIVCENTRUM hänger numera ett skåp som har tillhört – och kanske rent av har tillverkats – av den legendariske bruksförvaltaren Carl Adolf Muhr i Laxå, där han var verksam mellan åren 1815 och 1839. I vilket fall som helst bär det av ålder patinerade väggskåpet signaturen C A

Muhr, inristad på framstycket till skåpets enda låda.

Förvaringsmöbeln har gått i arv i släkten Thunberg, en gång hemmahörande i Örebro. Den siste ägaren till skåpet – Gunnar Thunberg – bor numera i Landskrona, där han för 42 år sedan fick en tjänst som teckningslärare

på gymnasiet och då tog med sig släktklenoden.

Det muhrska skåpet hittades en gång i tiden i en vedbod på det sk Svinberget i Örebro. Svinberget som var en bergknalle mellan Skolgatan, Berggatan och Södra Lillåstrand på Norr, dit alla grisar som förr anträffades lösa på offentliga platser i stan samlades ihop i en inhägnad här, i avvaktan på att ägarna skulle höra av sig. Om så inte skedde slaktades svinen och blev till mat till stans fattighjon.

Bo E I Fransson